

A **hit** szó eredete és rokonsága.

A lángoló *hit* — a *hideg*, *hives*, *hives*, *hüvös*, *hül* stb. szavak családjába tartozik. Az eredeti jelentés ez utóbbi csoportban lelhető meg.

Mikor ezt élőszóval előadnom alkalmam volt, némely nyelvész hallgatóm az előadást bizony nem éppen az első szónak, hanem inkább az utóbbi csoportnak hangulatával fogadta. Nem panasza ez tőlem, hanem dicsekvés. Az apostol módjára dicsekedem az én bolondságomban, de azért Istennek a nyelvet folytonosan és csodálatosan teremtő bölcsességében is.

Hiszen azt, hogy a *hit* és *hideg* egy fő sarjadéka, még az én sokat megbotránkoztató phantasiám sem tudná kitalálni. Nem is én állítom ezt, hanem azok az írott régi adatok hirdetik nekem és neked, jámbor olvasó, amely adatokat én csak elsorolok előtted, mint emlékeít annak a folyamatnak, melyben atyáink lelkét és szóbeli megnyilvánulásait alkotgatta az, akinek bizony sok olyan műve van, mely „minden eddigi tudásunkkal ellenkezik.“

De kezdjük eddigi tudásunkkal.

A mai *hit* és *hiedelém* mind a nyelvérzék, mind a nyelvtudomány szerint a *hisz* ige származéka. A *hi*-sz mellett a *hi-ttem* (nem: *hisz-tem!*) mutatja, hogy az *-sz* csak a jelenidő képzője, az eredeti igető pedig *hi*-. Ebből lett a *-t* képzővel *hit*, a *-delém* képzővel *hiedelém*. Valakinek a *hite* és *hiedelme* származásuk szerint olyan egy test-vér atyafiak, mint valakinek a *veszte* és *veszédelme*, *bizta* és *bizodalma*, *jöte* ~ *jötte* és *jövedelme*. Ha tehát a mai *hiedelém* szóról bizonyos lesz, hogy a *hideg*, *hives*, *hül* szócsaládjába tartozik, akkor ezáltal már az is bizonyos, hogy a *hiedelém*-mel egy eredetű *hit* is odavaló. Gondoljunk erre vissza e cikk végén!

Lássuk tehát mármost a régi *hiedelēm*-adatokat.

A pokolba jutott gazdagról van szó. Luc. XVI, 24: Et ipse clamans dixit: Pater Abraham, miserere mei, et mitte Lazarum, ut intingat extremum digiti sui in aquam, ut refrigeret linguam meam, quia crucior in hac flamma. / A bibliának ezt a részét Arndt modern német fordításában így találjuk: und er rief und sprach: Vater Abraham! erbarme dich meiner, und sende den Lazarus, dass er die Spitze seines Fingers in's Wasser tauche, und meine Zunge abkühle, denn ich leide grosse Pein in dieser Flamme. / Pesti Gábor 1536-ban így fordítja: És ő felivöltvén monda: Attyám, Ábrahám, könyerül énrajtam és bocsásd Lázárt, had illesse csak az úja hegyét ez vízbe, hogy meghivesítse (írva: hywefliche) az én nyelvemet, mert gyötrettem ez tűzbe. / Amit pedig a XVI. századi pap *hivesit*-nek fordít, azt a XV. századi pap *hiedelmez*-nek fordítja: és ivöltvén monda: Atyám, Ábrahám, irgalmazj ennekem és ereszdjed Lázárt, hogy márcsa ő újának utólyját a vízbe és hiedelmezje (írva: hyèdèlmèziè) meg en nyelvemet, mert gyetrettem e lángban (MünchC. 149).

A *hiedelmez* tehát annyi, mint *hivesit*. A *hives* ~ *hives* a *hideg* szóval egy töről sarjadt, mint az *avas* az *avatag*, *avadag* szóval. Viszont a *hie-delmez* is épúgy egy töről való a *hive-sit*-tel, mint a *ria-dalom* a *riva-l*-lál. Hiszen az, hogy a 'hivesít' jelentésű *hiedelmez* gyökere ugyanaz, mint a *hideg*-é, nem is új dolog a nyelvtudósok előtt — ez a fölfogás általánosnak mondható.

A *hiedelmez*-nek 'refrigo', 'abkühlen' jelentéséből kifejlődött a régi nyelvben 'refocillo', 'laben' jelentése is.

Judith VII, 7: Erant tamen non longe a muris fontes, ex quibus videbantur haurire aquam ad refocillandum potius, quam ad potandum. / Arndt fordításában: Es waren indes nicht weit von den Mauern Quellen, aus denen sie heimlich Wasser schöpften, mehr, wie es schien, um sich zu laben, als um zu trinken. / XVI. századi magyar: Az kútfejek kedég nem messze valának az városnak kerítésitől, melyekből láttatnak vala, hogy vizet urozva merítenének, jonkább önönmagoknak hivesítésekre, hogynem mint csak italokra. Székelyudv. C. 37—8. / XV. századi magyar: De valának a kőfaloktól nem messze források, kikből urozván láttatnak vala vizet meréj-

teniek, inkább *hiedelmezetre* (írva: *hièdèlmèzètèrè*), hogyan italra. Bécsi C. 23—4.

Hiedelëm tehát a XV. században azt jelentette, hogy: 'hüvösség', *hiedelmez*: 'húsít' > 'húsítással üdít', *hiedelmezet*: 'húsítás' > 'húsítással való üdítés'. A *hiedelmez* 'húsítással üdít' jelentéséből pedig kifejlődött a 'beárnyékol' jelentés, mint a következő példa mutatja.

Lucas I, 35: *Angelus dixit ei: Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.* / Arndt: *Der Engel antwortet und sprach zu ihr: Der heilige Geist wird auf dich überschatten.* / XVI. század: Felele az angyal, monda neki: Szent Lélek száll tebeled, és az magasságosnak jószága árnyékoz meg téged. Pesti: Új Testam. 113. / XV. század: És felelvén az angyal monda neki: Szent Szellet jó tebeled és felségesnek jószága meg *hiedelmez* (írva: még *hièdèlmèz*) teneked. Münchener C. 108.

A Bécsi C. és a MünchC. szövegei a magyar husszita bibliafordítóktól valók. Akik legrégebb bibliafordításunk kérdését a tudomány lapos, de biztos mezejéről nem röpitették föl a tudományos tárgyilagosságot veszélyeztető ellentétek magasságaiba, azok Szily Kálmántól Jakubovich Emilig bölcsen tudták és vallják, hogy husszita bibliafordítóink műveinek nyomai vannak meg a Döbrentei Codex szövegigazításaiban és betoldásaiban. A *hiedelmez* 'hivesít' jelentését és a *hives*-sel, *hideg*-gel egy eredetét bizonyítja tehát az is, hogy mikor a Döbrentei Codex szerzője a biblia iménti „obumbrabit“ szavát úgy fordítja, hogy „árnyékoz“, nyomban utána teszi a Münchener Codexben reánk maradt fordítás hatására: „azaz meghívéjt“. Ime: *Angyal üneki víg orcával felele: Szent Lélek felől jó tebeled, és felségnek ereje árnyékoz neked... Mostan kedég Szent Lélek jó beléd, és felségnek ereje árnyékoz neked, azaz meghívéjt (írva: hyveit) téged Szent Léleknek árnyékában, hogy foganásnak kívánatos buzijában (= hevében — e szó nem török jövevény, hanem a *buzog* alapszava!) ne rettenj.* (Szent Jeromos beszéde, DöbrC. 508.)

A *hivéjt* szón az *-éjt* < *-éjt*: a mai *-ít* képző régi alakja. A *tanít* régen *tanét* < *tanéjt* < *tanéjt* volt. Ha tehát a *hivéjt* szó ma is élne, így hangzanék: *hivít*, úgy mint *pirit*. A *pirit* mellett van *pirosít*, így van a 'hivít' értelmű *hivéjt* mellett *hivesít*. Ma

hívít helyett azt mondjuk, hogy: *hűt*. Olyan ez, mint hogy mi úgy mondjuk: *hül*, bár a palóc azt mondja: *hível*, a baranyai meg: *hivül* (MTSz.). A *hüt* ~ *hivéjt*, *hül* ~ *hível*, *hivül* párhuzam érthetővé teszi azt, hogy *hütöz(ik)* helyett a régi nyelvben *hivöntöz(ik)* is van.

„Kilencedszer hasonlították (Mária) az nyárfához, kik az utcákon felnevekedtenek, kiknek árnyékosok hivöntözésre nagy kedvet tesznek embereknek, jelösöl hév időn. Azonképpen mikoron emberek megepednek, fáradnak kilemb-kilemb lelki és testi késértetőknek hévségében, az Szíz Mária anyánkhoz és szent asszonyunkhoz kell ottan folyamni, kinek malasztosságában kinnyebbségöt talál ember.“ ÉrdyC. 476.

Tehát a víz hűvösségétől való enyhülést és az árnyék hűvösségétől való enyhülést azonos töből sarjadt szavakkal fejezi ki a régi nyelv.

Enyhülést mondtam az árnyékkal kapcsolatban, nem ok nélkül. Mert enyhely az árnyék. A Magyar Tájékoztató szerint:

enyhely: 'védett hely (ahol szél, eső, hó, nap heve nem éri az embert, állatot)',

árnyék: 'széltől, fagytól védett hely'.

Az *árnyék* szónak ez utóbbi jelentése mutatja, hogy a 'nap hevétől védett hely' jelentéséből kifejlődött az 'idő veszedelmétől védett hely' jelentése. A Székely-földön, mikor a jószág éjtszakán a félszer alá húzódik, azt mondják: 'Béfekütt a tehen az éccakára az árnyék alá, megváltozik az üdő' (MTSz.). Mikor éjtszakára keresnek árnyéket a félszer alatt, bizonyára nem a nap heve ellen keresnek, hogy hűtözzenek, vagy hogy — régi nyelven szólván — meghiedelmessék magukat. Annyi esze a tehennek is van, de nem tehet szegény róla, hogy gazdájának már nincsen annyi, hogy el ne nevezze a hűvöset tartó árnyék névével olyan 'védett hely'-et is, amilyennek nem éppen a hűvöset tartás a rendeltetése. Bizony úgy beszélünk, hogy a part árnyékában nehezebben fagy be a víz, pedig az árnyékban — a téli éjtszakán! — éppen nem keresünk hús árnyat.

Mivel hát a hiedelmességre való árnyék hozzájutott a 'védett hely' jelentéshez, ne csodálkozzunk, hogy megvan a

hivesítés régi testvérének, a *hiedelēm*-nek is, 'védett hely' jelentése:

Psalm. CIII, 18: Montes excelsi cervis: petra refugium herinaciis / Arndt: Die hohen Berge sind der Hirsche, die Felsen der Igel Zuflucht. / Szarvasoknak magas hegyek, gímoknak hiedelmek. (írva: hyedelmek) köszirt. DöbrC. 183. / És szarvasoknak magas hegyök, és gímeknek kűszirt hiedelmek. KeszthC. 275. / És szarvasoknak magas hegyök, és gímeknek kűszirt hiedelmek. KulcsC. 252.

Volt alkalmam régebben kimutatni, hogy a husszitaságuk miatt elűzött XV. századbeli két magyar plébános névtelen műveit szorgalmasan másolgatták, dolgozgatták át codexirodalmunk végéig a magyar papságnak azok az író tagjai, akik honfitársaik nemzeti nyelvű szertartáskönyvekkel való ellátásán buzgólkodtak, de Rómához engedelmesek maradtak. A két husszita műveinek hatása látszik nemcsak a Döbrentei Codexen, hanem a Keszthelyi és Kulcsár Codexen is. Ennek egyik jele az is, hogy — mint látjuk — mind a három codexben találkozunk a 'refugium' ilyen fordításával: *hiedelēm*.

Mint árnyékot tartó, enyhelyet adó védett hely — *hiedelēm* a köszirt. Itt egy védelmet adó concret tárgy a *hiedelēm*. De személy is lehet a *hiedelēm*, mint másnak védelmet, oltalmat adó. A szegényeket védelmező, oltalmazó Isten a szegények refugiuma = hiedelme:

Psalm. IX, 10: Et factus Dominus refugium pauperi: adjutor in opportunitatibus, in tribulatione. / Arndt: So ist der Herr des Armen Zuflucht, ein Helfer zur rechten Zeit in der Drangsal. / És Úr szegénnek hiedelme lön szükségben, és nyomorúságban segedelm. DöbrC. 24. / És Úr lön szegénnek hiedelme és segedelm szükségbe és navalyába. KeszthC. 13. / És Úr lön szegénnek hiedelme és segedelm szükségbe és navalyába. KulcsC. 14.

Hogy ez a 'refugium', 'Zuflucht' jelentésű *hiedelēm* azonos a *hives*, *hüvös*, *hideg* szócsaládba tartozó *hiedelēm*-mel, ezt az eddigiek után az is bizonyítja, hogy a *hiedelēm* szó a codexekben egyfelől a *hives árnyék*, másfelől az *oltalom* szó rokonjelentésű párja: Ó édes és kívánatos árnyék Jézusnak szárnyai alatt! Ott vagy az oda futóknak bátor oltalm és az nyomorúltaknak édes hiedelm. HorvC. 269.

Az Apor Codex is a husszita bibliafordítók műveit tartalmazza, de már nem annyira változatlanul, mint a Bécsi és Münchener Codex. Az Apor Codex *bizodalom*-nak fordítja annak a zsoltárnak *refugium* szavát, melyét a Döbrentei, Keszthelyi és Kulcsár Codex *hiedelēm*-nek: Magas hegyek szarvasoknak, szirtok *bizodalom* (refugium) szőlőknek (értsd: sülőknek = sündisznóknak). AporC. 67. / A 'refugium', a *hiedelēm*, olyan 'védett hely', melynek védelmében, oltalmában *bízni* lehet: ezért lett a *hiedelēm*-nek 'bizodalom' jelentése is, ezért helyettesíthette a husszita fordítók eredeti *hiedelēm* szavát valamelyik másoló az AporC. *bizodalom* szavával.

A *hiedelēm* és *bizodalom* szavaknak némely kifejezésben való azonjelentését s egyszersmind e kettőnek a középkori vallási életbeli tartalmát világosan megfigyelhetjük egy Ráskai Lea másolta prédikációban. Ő szorgalmasan gyakorolta azt a magyar codexmásolói szokást, hogy a másolt szöveg régies, neki szokatlan kifejezését meghagyja ugyan, de mellé vet egy neki jobban tetsző azonjelentésűt is. (Ráskai Lea, apácáink középkori műveltségének fényes bizonyossága, így a magyar codexirodalom öntudatos stílusújítójává lett!) Mondom, a következő prédikációban *hiedelēm* és *bizodalom* egymás jelentését magyarázza.

„Mádször szolgál az Szűz Mária az böneseknek ezben, hogy gyakorta szerez önekik bemenetet és járulatot az ő szent fiához, mi uronk Jézus Krisztushoz. Bizonyában nagy *bizodalom* vagy *hiedelm* (írva: *hyedelm*) volna ez valamely embernek, hogyha ez embernek volna valami nagy igye vagy peri valamely nagy fejedelemnél, és ez embernek volna esmereti ez fejedelemnek valamely rokonságával vagy udvarabeli jeles szolgáljával, ki vinnéji őtet ez úrnak vagy fejedelemnek eleibe, hogy ez úrnak megmondhatnáji az ő dolgát. Annál es nagyobb *bizodalom* volna, ha ez embernek esmereti volna ez úrnak rokonságával, de még ennél es nagyobb volna, ha ez embernek esmereti volna ez úrnak atyjafiával. De itt az Szűz Máriánál, nem valamely földi királnak barátjánál vagy szolgáljánál vagy rokonságánál vagy atyjafiánál és fiánál vagyon nagy *bizodalom* ad, hanem vagyon neked nagy *hiedelm* ad vagy nagy *bizodalom* ad az te szerelmes nénédnél, az mennyei örök királnak anyjánál, az Szűz Máriánál, ki szerez

neked bemenetet az ő áldott fiának, Jézus Krisztusnak színe eleiben. Ezenképpen ó te bínos ember, bátron bemehetsz Úr Istennek eleibe és megjelentethöd az te szívednek kívánságát ájtatos imádságnak miatta... Úgy mond szent Bernáld: Nagy bizodalmat ád ez minékönk, hol vagy az anya az fiúnak előtte, és az fiú atyának előtte, esedezvéni miértünk. Mert az anya mutatja ő fiának az ő áldott emleit, kiből vött eledelt ő embersége szerént, és hogy az fiú az szűz anyának enné jótételéről, szolgálatjáról megemlékezzék és ezért elváltotassa Atya Istennek kemenséges sentenciáját“ stb. (Cornides Codex 315—7.)

Ez a prédikáció világossá teszi, miért emlegetik a mi középkori vallásos íróink Máriát a 'halottak hiedelmé'-nek. Azt jelenti ez, hogy ő a halottaknak az ő üdvözülésük felől való bizodalma, reménységük. Jézus is a hívőnek ilyen értelemben 'vigasságos hiedelme'. Im co-dexeink példái:

Asszonyom Mária... bünös népnek nagy reménysége, purgatóriumbeli halottaknak hiedelme, nyerjed nekönk bünönknök bocsánatját. PeerC. 284—5. / Nemes asszonyom, szíz Mária... földön való bünös népnek reménsége, purgatóriumbeli halottaknak hiedelme. PeerC. 241. / Irgalmasságnak anyja, Mária... purgatóriumbeli halottaknak hiedelme, felden való bínos Ádámfiának nagy reménsége. GyöngyC. 27. / Irgalmaságnak anyja, Szűz Mária... bünös népnek nagy örömek és reménség, purgatóriumbeli szegény lelkeknek hiedelmek. GömC. 212. / Ó azért bódog szíz Mária, Istennek anyja, menyországának királné asszonya, angyaloknak asszonya, bünösöknek reménsége, purgatóriumba való szegén halottaknak hiedelme, ördögöknek töredelme. KazC. 24. /

Asszonyoknak szépséges tükere,
Fírfiaknak tisztos gyézedelme,
Halottaknak ő nagy hiedelme,
Ördögöknek ő nagy teredelme.

Énekli Vásárhelyi András (ThewrC. 81., Horváth Cyr. KMV. I, 240.) / Szent Mária...vigasságnak szép kerálné asszonya, bünösöknek szép fénössége és halottaknak szép hiedelme.

NádC. 682. / Idvez légyen asszonyom, reménségnek kútfeje, bínöknek bocsánatja, lelköknek h i e d e l m e. LázC. 225. / Kérlek; kegyes Jézus... légy énnem vigasságos h i e d e l m e m. ThewrC.15. / Kérlek, kegyes Jézus... légy énnem vigasságos h i e d e l m e m. GyöngyC. 15. / Kérlek téged, édes Jézus, hogy... légy énnem vigasságos h i e d e l m e m. LázC. 169.

Amint e fölsorolt esetekben, úgy a következő helyen is 'bizodalom' a *hiedelēm*: Azért igön jelős h i e d e l e m háborúságot szenvedő embörnek ez Krisztus kényyának szent emléközeti. NádC. 46.

A köszirt a vadnak h i e d e l m e, 'refugium'-a, földi veszedelmekben b i z o d a l m a, Mária és Jézus a bünös ember h i e d e l m e, lelke veszedelmében üdvözülést remélő b i z o d a l m a. Az a *hiedelēm* szó, mellyel az imádság Máriát és Jézust illeti, azonos azzal a *hiedelēm* szóval, mellyel a vadaknak oltalmat adó köszirtet nevezi a zsoldár, ez a h i v e s árnyékú *hiedelēm* pedig a *hideg*-féle szócsalád tagjának bizonyúlt.

A *hiedelēm* szót még az 1762-i Páriz Pápai szótár is úgy értelmezi, hogy 'fiducia', ezt a szót pedig a latin-magyar részben úgy magyarázza: 'bizodalom'. Tehát még nem egészen két évszázada a *hiedelēm* nemcsak azt jelentette, hogy 'elhivés', hanem: 'bizodalom'.

De hát a *hit* is — hogyan van magyarázva Páriz Pápai-ban? „Fides: hit, b i z o d a l o m“.

Tehát Páriz Pápai szerint 'bizodalom' a *hit* is, *hiedelēm* is, az a *hiedelēm*, melynek — ismétlem — 'hivesség' volt az első jelentése.

De nem csupán a régl szótár szerint, hanem minden mai jó keresztyén szerint is, az Istenben való b i z o d a l o m a hit. Amint Szenczi Molnár Albert írja Scultetus-fordításában (674. l.): Az hit b i z o n y o s h i e d e l e m az Isten ígéletiben. Jézus annak a Kanáneabeli asszonynak mondta: „Nagy a te hited“, aki nagyon b i z o t t az ő segedelmében. A *hit*-et a *hiedelēm*-mel a közös 'bizodalom' jelentés köti össze.

Azt mondtam az imént, hogy a *hiedelēm* nemcsak azt jelentette, hogy 'elhivés', hanem: 'bizodalom'. Most meg az *elhivés-re* mondom, hogy annak is volt 'bizodalom' jelentése, hiszen még ma is értjük az 'elhiszi magát' szólásnak ezt

a jelentését: 'elbíz a magát'. 'Hiszek benned' azt jelenti, hogy 'bízom benned'. 'Meghiszek benned' = 'megbízom benned'. Régen: 'meghiszik egymást' = 'bíznak egymásban': „Hogy ember feleségével megesküdjék, nem tudja, mit téssen, mert ők hit nélkül meghiszik egymást.“ (Pázmány: Lutheristák Vez. V, 222.) „Meghiszik egymást és bíznak egymáshoz.“ (Molnár A: Scult. 649.) A meghitt embert régen bízott embernek is nevezték. A reábízni helyett azt is mondták hogy reáhinni. (NySz.)

Ha bízom valakinek ígéretében, akkor elhiszem, hogy ígért cselekedete meg fog történni. Így fejlődött ki a *hiedelēm*-nek és *hit*-nek a remélő 'bizodalom' után 'elhívés', 'valónak tartás' jelentése. A *hiedelēm* szónak tehát, mely alaktanilag kétségtelenül a *hideg*-féle szócsaládhoz tartozik, jelentésváltozásait nyelvemlékeinkben nyomon követhetjük a 'hüvösség', 'hüvösséget adó' jelentéstől az 'oltalmazó tárgy'-on át egészen a 'bizodalom', 'fiducia' jelentésig, és láttuk azt is, hogy a *hit* szó, amely alaktanilag megegyezik a *hi*-tőből más képzővel lett *hiedelēm*-mel, már a maga eredetibb 'bizodalom' jelentésénél jelentésitanilag is szorososan a *hiedelēm* szóhoz kapcsolódik. E szerint a *hiedelēm* jelentésfejlődése a *hit* jelentésfejlődése is, és a *hit* eredete az, ami a *hiedelēm* eredete. A keresztyénség latin nyelvében is a *fidēs* = 'hit' ugyanazon gyökérből származik, mint a *fiducia* = 'hiedelēm' = 'bizodalom'.

A *hit* is tehát, mint a *hiedelēm*, egykor naptól, széltől, vadtól, ellenségtől oltalmazó, természeti vagy ember alkotta tárgynak (például karámnak, kerítésnek) volt az elnevezése. Mezőjáró népnek ilyen volt az ő *hiedelēme*, *hite*, melynek oltalmában bízott, amint bízott az emberfölötti jó szellemnek oltalmában is. Az isteni lények is ilyen értelemben voltak *hiedelem*, *hit* a mi költözgető pogány eleink számára, kiknek a csupán árnyékot tartó, szélfogó, födeletlen szállás is elég oltalom volt.

A *hiedelēm* és *hit* jelentésfejlődésének egyik ága (mert ez csak egyik ág!), utoljára összefoglalva így vázolható: hűsítés és hűsölés → védett helyen való hűsölés → hűsölésre való védett hely → idő, vad és ellenség ellen oltalmazó hely → a veszedelmektől oltalmazó helyben, alkotmányban való biza-

kodás → emberfölötti lény oltalmában való bizakodás → valaminek elhívése.

A keresztyén fölfogás szerint való *hit* nem a 'valaminek elhívése' jelentés után, hanem az 'Isten hatalmában és jó-ságában való bizodalom' jelentésből kapta mai tartalmát.

Természetes ezek után, hogy a *hisz*, mely a *hi-* tő gyakorító képzős származéka, eredetileg ugyanazt jelentette, mint azon *hi-* gyökérnek szintén gyakorító képzős *hiedelme-z* és *hívöntő-z* származéka, tudniillik: hűsít és hűsöl, majd: hűsöl a védett helyen, később pedig: megvonja magát a védett hely árnyékában → *bíz*ik a védett helyben → *bíz*ik az oltalomban és oltalmazóban → *bíz*ik abban és elhiszi, hogy ez s ez meg fog történni.

Ez a *hiedelēm* és *hit* szó története a magyar nyelv adatai szerint, melyekhez semmi köze az emberi phantasiának, leg-följebb a nyitott szemnek.

Azt is behunynám már — a jó békesség kedvéért. De ezek a régi időkből való, tehát régi világnézetű adatok csak-csak előtolakodnak! Úgy gondolják az ártatlanok, hogy kötelességük az igazságért tanuskodniok.

A még hátralevő adatok is azt az igazságot erősítik, hogy a 'bizodalom' jelentésű *hiedelēm* és *hit* származása valóban nem választható el a *hideg-étől*, *hives-étől*.

Az egyik adat: Igen bolond, kába, balgadatag az, ki egyebekre igyekszik, honnem mint azokra, melyek az ő idvességének szolgálnak. Az sok igék, sok szólások nem eléggittik meg az lelköt, de az tiszta lelkiismeret nagy bizodalmat ád az Istenhöz és az jó élet hívösitti meg az elmét. LázC. 291—2.

Ime, az Istenhez való bizodalom nagyobbításával párhuzamos kifejezés az elme meghívösítése! Aki járatos a magyar codexek stylusában, bizonyára elhiszi azt, hogy ez utóbbi idézetben nem véletlenül, hanem a rokon értelem miatt van egymás mellett az Istenhez való bizodalom és az elme meghívösítése.

Akinek pedig még ez sem elég, figyeljen a következő codexsorok tanuságára: Olvastuk azért gyakorta szenteknek temetésekre angyaloknak jövéseket és ű szolgálatokra szolgálatokat tettek . . . Hogyha ó szeretőim, reménségnek

hiventésére és hitnek erősséjítésére néha Krisztos, mi idvözéjtknk, környöl állóknak — únekik érdemek bizonságára — ennyet, illyeket méltól mutatni ú mennyei szolgálai miá holtaknál: mitől jonkább hinni való ez-napi napon mennyeknek seregit, ú seregivel díszest, istennek anyja eleibe jötknek. DöbrC. 503. (Ez-napi napon értsd: „Nagy-bódog-asszony“ napját, mikor „dicsőséges testétől elváltozott“.)

Mi ez a *hivent* ige? Azonos azzal a *hivönt*- igével, melyből az 'árnyékban való hivöntözés' (tehát nyilván a *hivös*- ~ *hüvös*-sel egy eredetű szó) származott — emitt pedig a *hiventés* a Jézusban való reménység, bizodalom, hit megerősítése! Tehát a 'hideg', 'hüvös' jelentésű gyökérből származó igék — a már vázolt jelentésváltozások után — nem-műveltető értelmükben azt jelentik, hogy: 'Jézusban, Istenben bizakodik, hisz', ebbeli 'bizodalma, hite erős', műveltetőleg pedig: 'bizakod-tat vkít', 'Istenben, Jézusban való bizodalomban, hitében megerősít'.

Mit neveznek reformátusaink ma is konfirmációnak azaz hitben való megerősítésnek? Azt az ünnepi vizsgát, melyen a hit ágazatira már megtanított, a katekizmust megtanult nevendékek a gyülekezet teljes jogú tagjaivá avattatnak. És a magyar középkorban hogyan nevezték a hit ágazatira való megtanítást, a hitben való megerősítést és ezáltal a gyülekezetbe való fölvételt? Így: 'meghülni valakit'. Tehát a *hideg*, *hüvös* szócsaládhoz tartozó igével, a *hül*-lel. (A gyakorító -l képző tárgy mellett kifejezhet műveltetést is.) Ime:

S megtanítván ottan Szent Szilveszter a császárt hitönknek ágazatira, azonnal meghülé és megnyittatá a tömlöcöket vele s a foglyokat mind elszabadíttatá. (Debreceni Cod. 92.)

Itt egy kis hangtörténeti közbevetést! A *bün*, *bín* szónak teljesebb régi alakja *biün* volt. A *lén*, *lön*, *lün* a Halotti Beszédben még *lëün* (nem kettőshangzó!). *Hini* (rufen) a XV. században *hiuni*, *hioni*. *Vitt* akkor még *viutt*, s ebből lett más irányú fejlődéssel a mai *vivott*. Így *hiutt*-ból *hitt* és *hivutt*, *hivott*. *Kiül*-ből (Ó-magyar Mária-siralom) *kül* és *kivül*, *kivel* — nos, így van a *hül*-nek eredetibb *hiül* ~ *hëül* alakja, melyből szabályosan lett egyfelől a *hül*, másfelől a *hivel*.

A DebrC. szerint hát — mint láttuk — meghülé Szilveszter a császárt, az Érdy Codex szerint pedig meghiülé:

Szent Szilveszter azért meghiülé (írva: meghywee) az császárt és egy hétig való bejtet hagyta öneki és hogy minden tömlöcöket megnyitattna. (ÉrdyC. 186.)

A 'hül, hiül, hëül vkit' 'catechizare aliquem' jelentése világosan kitűnik a következő bibliai hely fordításából (vö. Mátyás Flórián: Nyelvtud. Közl. IV, 201—2.):

Galat. VI, 6: Communicet autem is, qui catechizatur verbo, ei, qui se catechizat, in omnibus bonis. / Mai fordításban: Aki pedig az ígére taníttatik, közölje minden javát tanítójával. / Codexbeli fordítás: Közösöllyön kedég az, ki hëültetik (írva: heültetik) szóval, azzal, kit hëül (heül), minden jószágban. (DöbrC. 372.)

Az Érdy Codex írja még Szent Mártonról: Még tíz esztendőös korában ő szüleinek akarattyok ellen az szentegyházhoz futván meghiülette (meghywlette) vala magát (értsd: megkatekizáltatta magát) és oly igen megszállotta vala az ő szivét Úr Istennek malasztja és szerelme, hogy ha gyenge ideje meg nem vonta volna, ez világiakat megútálván, kész lett volna pusztába futni. (ÉrdyC. 624.) Imé kedég azon éjjel álmában Krisztus Jézus urán látá az fél palástot, dicseködvén benne az szent angyalok előtt, mondván, hogy az meghiülött (értsd: megkatekizált) Márton vitéz (vö. Martinus Catechumenos) adta volna azt öneki. (ÉrdyC. 625.)

Szent Márton megkatekizálását az Érsekújvári Codex a *mëghivël* igealakokkal fejezi ki: Mikort vóna tizenkét esztendőös, ő szüleinek akarattyok nélkül elfuta az szentegyházhoz, és kéré, hogy meghivelnéjék (meghywehneyek). És legottan kietlenben ment volna, ha az ő testének ő betegsége ellene nem állott volna. (ÉrsC. 343.)

Ezzel végeztem a *hit* szó eredetével. A *hiedelëm* és *hül* jelentésváltozásairól azonban még lesz mondani valóm. Azaz hogy mondanivalójuk a régi írásoknak.

Mert a divatos nyelvtörténeti módszerek helyett én már csak ennél a réginél maradok: Tudakozzátok az írásokat.

A *buzgó* jelentése régen az volt, ami a *forró*-é. Forra víz, buzog a víz. 'Forró, buzgó vizet' emleget a népbal-

lada. Így lett a *forró*-nak is, *buzgó*-nak is ez a jelentése: 'nagyon meleg', 'heves'. A *forró* szó ilyen értelemben megmaradt mind anyagi, mind elvont dolog jelzőjének: forró lehet a levegő, az arc, forró lehet az indulat is. A *buzgó* szóval nem jelöljük ma már a levegőnek meleg, hévséges voltát, de az indulat lehet buzgó. Még pedig a jó indulat: az áhitat, a lelkesedés. Régen a gonosz indulat is lehetett buzgó: ilyen értelemben a *buzgóság* a gonosz bűnök tüzének hevességét, forróságát festette, azt a tüzet, azt a forróságot, azt a buzgóságot, melyet minden jámbornak hűteni, oltani kell önmagában.

A középkor erkölcsi fölfogása szerint legnagyobb bűn a világ gyönyörúségeinek szeretete volt, legnagyobb erény ez érzés hevének hűtése, tüzének oltása. Ezért olvassuk a GömC.-ben (112): Ez világi szeretetnek buzgóságát mibennek meghűtse és megoltsad. / A Winkler Codexben pedig (254): Ez világi szeretetnek buzgóságát mindönöstül meghívóhed. (a *hivőjt* régi parancsoló módja; ma így lenné: meghívítsed) és megoltsad.

Most már megértjük, mit jelent a *hiedelēm* a következőkben: „Te szent oldaladon nagy mélséges sebet nyitá, honnat ez világnak gerjedetes bínének hiedelmére nagy bülséggel (= bőséggel) mind te szent szived- és derekadbeli dicső véredet, vízzel elegy... adád.“ (PozsC. 14.) Fának, szalmának gyúladását nevezték először a gerjed igével, később a szenvedélyes indulatok lángolását. Tehát ama codexben a 'világnak gerjedetes bűne' = a világnak lángoló bűne, ennek a hiedelmére adta Jézus az ő szive véré.

Mi hát itt a *hiedelēm* jelentése? Mint az előző két codexidézet mutatja: hűtés, hívőtés, oltás. Megint a *hiedelēm* és *hideg, hül* kapcsolata!

De nemcsak a bűn lángját, hanem a fájdalom hevét is lehetett hívőjtteni, hiedelmezni azaz hűteni, csillapítani. A *hivőjtéz* és *hiedelmez* nemcsak víztől való felüdülést jelentett, hanem minden rossz érzésből való fölüdülést is:

Psalm. XXXVIII, 14: Remitte mihi, ut refrigerer prius quam abeam et amplius non ero. / Arndt: Lass ab von mir, dass ich noch Erquickung finde, ehe ich hingeh und nicht mehr bin. / DöbrC. 92: Bocsáss meg nekem, hívőjtézjem, mielőtt elmegyek és nem leszek.

Judith XIII, 30: Postea vero resumpto spiritu recreatus est, procidit ad pedes eius, et adoravit eam, et dixit. / Bécsi Codex 40: Miután kedég szelletet vött volna, még hiedelmezteték (méghièdèlmèztètéc), esék ő lábaihoz és imádá őtet, monda.

A *hiedelëm* ilyen értelmű alkalmazása volt az út a 'gyógyulás' jelentéshez. Ez a jelentése a *hiedelem* nek ebben a középkori csudálatos történetben:

Luca Szirakúzánom nevű városbeli nömössek közzül való szűz vala, mely Sziciliának tartományába vagyon. Mikoron mind ez országban elhírhödött volna a szent Ágota asszonnak szentségének és csodatételének híre és sokan e szent Luca asszon városából mennének az ő koporsójához szarándokképpen a Kathánom nevű városban, hol e szent Ágotának teste fekszik vala, ki negyvenöt mérföld vala a Szirakúzánom nevű városhoz, monda szent Luca az ő anyjának: „Szerelmes anyám, igen sok hiedelëm lészön a szent Ágota asszony koporsójánál. Ládd-ék immár, négy esztendője múlt, hogy simmi urvosságval a vért rajtad meg nem állathatjok. Menjünk el mü es a többi szarándokokval s könyörögjünk neki, s megsegélhet az Úr Isten előtt“. Monda az ő anyja neki, kinek Eufícia vala neve: „Menjünk el bátor, szerelmes leányom.“ S mikoron odajutottanak volna, egynehány nap után misekorra a misére menének, és történék, hogy a misében az évangéliumot olvassák tehát, kiben jelöntetik, hogy tizenkét esztendőig való vérkórságból az asszonyállatot Urunk e földön jártában megszabadítá, s monda szent Luca: „Higgyed ezöket én édös anyám, s alázatossággal járij a szent szűz Ágota asszonnak koporsójához, kit ha megteendesz, csak imádkozjok, megszabadúlsz.“ S mikor a misének utána mind kitakarodtanak volna az egyházból a népek, ök ketten a koporsóhoz menvén, sokáig imádkozának, s ezön közben álom jöve szent Lucának szömébe, kinek a bódog szűz szent Ágata gyöngyös ruhákban és ékösségökben megjelenék angyaloknak közepöttök, és monda: „Szerelmes öcsém, Luca, im a te hitöd meggyógyítá a te anyádat ezön órában.“ (DebrC. 26—7.)

'Gyógyulás', 'gyógyítás' jelentése van a *hiedelëm*-nek a következő helyen is.

„A pogányok az kápolnát eltörék, és az szentöt helyéröl

elhányák, és minden csodatétel megszönék. De annakutánna Istennek jelenetiből megleletteték és Tersóna nevő városban vivék, oman Rómában, hol az ő szent nevében az hív keresztényének szentegyházat rakván, tisztösséges herre helyhöték, kinek szent érdeméért nagy sok számtalan h i e d e l m e k e t, irgalmakat és csodákat tött és téssen naponkéd Úr Isten.“ (ÉrdyC. 656.)

A *hiedelēm* szónak 'gyógyítás', 'gyógyulás' jelentése tehát a 'fájdalom enyhítése, enyhülése' jelentésből fejlődött ki. Ez utóbbi jelentésben szolgál a *hiedelēm* Mária nem enyhülő anyai fájdalomnak festésével kapcsolatban:

Mert miképpen nem tudja az szülő asszonyállat, mit tegyen a nagy keserőségért, kezét idestova hányja, veti, keresvén magának h i e d e l m e t: ezenképpen téssen vala ez bódog Szíz Anyya, mert níha veti vala magát az keresztfához, níha a halálhoz. (WinklC. 80.) / Mert miképpen nem tudja a szülő asszonyállat, mit tegyen a nagy keserőségért, kezét edestova hányja, veti, keresvén magának h i e d e l m e t, ezönképpen téssen vala a bódog Szíz Anya Mária, mert níha veti vala magát az Atya Istenhöz, níha az ő szent fiához, níha a keresztfához, níha a halálhoz. (NádC. 347—8.)

Hogy a szenvedő Mária, a Jézus keresztje tövében kesergő Szűz Anya, h i e d e l m e t keres, azt jelenti tehát, hogy fájdalomra e n y h ü l é s t keres.

De az ő fájdalma h i e d e l e m nélkül való mind halálig:

Semmi édösb énnéköm, hogy tégödöt az keresztfán ölelvén, meghaljak. Semmi neköm keserűbb, mint halálod után való életöm. Ó énnéköm szerető Jézusom, im meghalok h i e d e l [m]-n e k ü l, és Símeonnak töre én szívemet átalveri. (WinklC. 216—7.) Im meghalok h i e d e [l] m n e k í l, és Símeonnak töre én szívemet átalveri. (NádC. 276.)

Eddigi fejtegetéseink eredményét, nosza, alkalmazzuk most az Ó-magyar Mária-siralomra is, melyet irodalomtörténetíró méltatói, nekünk nyelvészeknek mulasztásunk miatt, kénytelenek hibás magyarázatú, félig értett szöveg alapján méltatni. (V. ö. *Mészöly*: Szeg. Füz. II, 177.) Mert régi, különösen ó-magyar szöveg megértésénél nem elég a szűk értelmű nyelvtörténeti — majd azt mondám: nyelvtani — módszer, hanem

segítségül kell hívni a stýlustörténeti módszert is; ezt már többször el is kurjantottam a pusztába, még pedig nem anélkül, hogy alkalmazása eredményét és az elhanyagolásából folyó tévedéseket is be ne mutattam volna.

Észrevehetjük, hogy a középkori magyar Mária-siralom stýlusfordulatához tartozik az a kifejezés, hogy a Jézus keresztje tövénél kesergő Mária, eszébe jutván Símeon jövendölése, arra fakad, hogy az ő fájdmának nincsen hiedelme.

Láttuk már a fájdalmas érzés hevességét enyhítő *hiedelēm*-nek 'hítés', 'hivőtés' jelentését, s a *mēghiedelmeztetik*, *hivőtēzik* 'hül' jelentését. Ha tehát már Mária-siralomban olvastuk, hogy Símeon jövendölése szerint az ő fájdmának nincsen hiedelme, nem csodálkozhatunk, ha az ó-magyar irodalomban azt is olvassuk, hogy a fiát sirató Mária fájdalma nem *hül*.

Az Ó-magyar Mária-siralom a 'dolor'-t nem fájdalomnak fordítja, hanem *bú*-nak. A mai *bűn* az ÓMS. nyelvében *biün*, a *kül* (= *kivül*) az ÓMS-ban *kiül*; várható tehát, hogy e nyelvemlékünkben a mai *hül* még: *hiül*. Érthető tehát, hogy középkori irodalmunknak ama legrégibb Mária-siralomban a Símeon jövendölésére emlékező Máriának 'búja nem hiül' azaz az agg Símeon jövendölte fájdalma 'nem enyhül'.

Most már világos lehet az ÓMS-nak ez a része:

„en iumhumnok bel bua
qui fumha nym hyul

Egykorú kiejtésben, mai írásmóddal:

„En junhumnok bel búa,
Ki sumha nim hiül.“

Értelme:

„Én szívemnek belső fájdalma,
Mely soha nem enyhül.“

Az Ó-magyar Mária-siralom *hyul* szava tehát a mai *hül* ige eredetibb *hiül* alakja, mint az eddigi legtöbb magyarázó értelmezte is, jelentése azonban ott nem a mai, hanem ez: 'enyhül'.

Négyesy csak a régi magyar keresztyén irodalom nyelvének hiányos ismeretével állíthatta ÓMS-magyarázataiban (MNy. XXIII, 374.) azt, hogy „a hülést lelki jelentéssel mindég olyan érzelemre mondja nyelvünk, amely melegen jó, nem a melynek épen a hülése kívánatos“. Alaptalan okoskodás! Hiszen láttuk, hogy a középkori magyar irodalom nyelve igenis olyan testi és lelki érzelmekre alkalmazta a *hiedelmez*, *hivöjtöz*, *hivöjt*, *hüt*, *hül* stb. igéket, melyeknek „éppen a hülése kívánatos“. Ugyancsak én, a szárnyaló phantasiájú, nem érem föl azt a stylustörténeti tényektől független kitalálását Négyesynek, hogy az ÓMS. *hyul* szava ez lehetne: „*hiul*“ azaz 'hija lesz'. A kesergő Mária bújának híulása a nyelvtani lehetőség, de stylustörténeti képtelenség.

Különben, hogy középkori vallásos irodalmunk a fájdalom, a bú enyhülését hülésnek, hiedelemnek mondotta, ezt az is bizonyítja, hogy a pokolbeli kínszenvedést hiedelem nélkül valónak festette, a mennyországot pedig, mely a purgatorium kínjainak megszűntét jelenti, úgy emlegette, mint hiedelemnek helyét, hiedelemséget.

Az Érsekújvári Codex szerint (558.) a holtak „purgatoriumban és hiedelömnök helén“ vannak. A Lobkovitz Codex szerint (57.) „szikség teneköd átalmennöd tizön és vizön, minekelötte akarnál jutnia az hiedelemnek helére azaz mennyei dicsőségre.“ Ezért imádkozik így a Czech Codex (102.): „Vigy engömet hiedelömnök helére és vigasságos béköségnek nyugalmára.“ Ezért van ilyen reménységgel a Teleki Codex (464.): „Beviszöd uram, a te népedet nagy örömmel, és a te választottidat nagy vigassággal mennyországba: ... felmenvén magasságba, széles utat tevén műnekönk, hozván kiességre, hiedelömségre.“

Hogy a kínok hiedelme, hülése és a mennyországbeli hiedelem a *hideg*, *hül* stb. szócsaládhoz tartozik, ezt az is bizonyítja, hogy a hiedelemnek helyére való jutást vagyis a lélek üdvözülését is jelentette ez a szó: *hüvösülés*.

Igy kell értenünk a Szigeti Veszedelemben (I, 27.):

Ostorom szolgálásra, nem tiltom, hogy szálljon,
Melynek nem kell törödni semmit halálon,
Akarom, neki könnyebbségére szálljon,
És lelkének hüvösülésére álljon.

Ez a *hiedelēm* és avval együtt a *hit* szó eredete, története, jelentés-ágazásai, széles rokonsága. Azon alaktanilag kétségtelenül egyeztethető szavak, melyeket e cikkben tárgyaltam, jelentéstani szempontból is mind egymás rokonának bizonyulnak — minden különösebb phantasia nélkül. Ahhoz már inkább kellene képzelő-erő, hogy elhiggyem a mordvin *kēmems* és a magyar *hisz* közös eredetét. (*Budenz: MUSz. és Wichmann: FUF. XI, 207, Mark: MNy. XXIV, 89.*) De ebben a hitelenségben nem is maradok magamra (vö. *Lewy: FUF. XXI, 164.* és *Toivonen: FUF. XXII, 141.*). Ama mordvin szó alapszavának eredeti jelentése az, hogy: 'kemény'!

